

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ПІДГРУНТЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ ВДАЛОГО СВАТАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті розглянуто етнокультурне підгрунття творення фразеології на позначення вдалого сватання в українських східнослобожанських говірках. Аналіз проведено з огляду на усталені обрядодії традиційного українського весілля, особливості місцевого побуту мешканців ареалу; залучено фразеологічні одиниці інших українських говірок та слов'янських мов. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці українських східнослобожанських говірок.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, обряд, етнокультура, східнослобожанські говірки, весілля, сватання.

Однією з важливих складових частин фразеології східнослобожанських говірок є весільнообрядова. У сучасній україністиці науковий інтерес до цього прошарку ідіоматики дедалі зростає. У різний час вивченням весільної обрядовості Слобожанщини та її фразеологічного фонду займалися В. Борисенко, Б. Грінченко, Г. Калиновський, В. Іванов, Т. Маркотенко, І. Магрицька, О. Плетнева, В. Ужченко.

Вислови, що постали як результат фразеологічної вербалізації певних обрядових дій весільного циклу урочистостей, виступають важливим компонентом творення ареальної картини світу. Етнофраземи містять успадковані мовцями канони весільних церемоній, що стали результатом життєвого досвіду багатьох поколінь. Національно-культурна інформація пов'язана з архаїчними міфологічними уявленнями, звичаями, ритуалами. Ті обрядодії, які зараз найчастіше виконавці сприймають лише як традиційні й не завжди мотивовані, для предків відігравали важливу роль через сприйняття їх як магічних, виконання котрих гарантує щастя й добробут (*виікання короваю, оспівання молодих, забивання кілка* тощо). Вивчення фразеологізованих обрядових висловів дозволяє аналізувати східнослобожанську ареальну фразеологію з урахуванням особливостей східнослов'янського культурного регіону, етнічної свідомості

українців, суттєвого впливу з боку православної церкви, яка тривалий час регламентувала весільні звичаї (церковне вінчання, заборона святкування під час посту тощо), збереження окремих елементів язичницьких ритуалів, що зазнали трансформації за сучасних умов (*викуп нареченої, переїзд весільного поїзду череззовонь, умовання молодих* тощо).

Мета розвідки – дослідити етнокультурне підгрунття творення фразеології вдалого сватання в українських східнослобожанських говірках, проаналізувати чинники, що сприяли формуванню традиційних обрядодій періоду сватання. Мовною базою дослідження стали ареальні фразеологічні одиниці, зібрані нами за спеціальною програмою, а також зафіксовані у «Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу» УВДС. Для порівняння процесів фразеотворення у східнослобожанських говірках та інших ареалах ми залучаємо матеріали словників української діалектної фразеології, а також окремі вислови інших слов'янських мов.

Традиційне українське весілля, як і в інших слов'янських народів, складається з трьох циклів обрядів: довесільного (передвесільного), власне-весільного (весільного), післявесільного, під час яких відбувається обрядовий перехід від старих родинних і соціальних відносин до нових (В. Борисенко, Д. Зеленін). Трьома складниками весільного дійства дослідники називають також сватання, заручини, весілля, вважаючи кожен із цих етапів повторенням одних і тих самих ритуальних дій, що поступово розвиваються й ускладнюються (Хв. Вовк).

З-поміж довесільних обрядодій, що великою мірою зберігають код «рольової» поведінки, є сватання. Залежно від етапів та результатів цього обряду виокремлюють вислови на позначення власне сватання, вдалого сватання та відмови під час сватання. Зазвичай вдале сватання пов'язують з меліоративно маркованими етнокультурними символами *хліб, рушник*. Саме вдале сватання називають *діло, добре діло*.

У східнослобожанських говірках переважають вислови з концептом *хліб*: *перерізати хліб* – дати згоду на одруження (Біллуц, Бонд, Сич), *розрізати хліб на дві часті* – т с' (Білов, Ком-не, Марк), *хліб ламати* – т с' (ЧервЖ, Чуг), *хлібину розламати* – т с' (Білов), *хліб приймати* – т с' (Бахм, Греч, СтЛ); *Коли кажуть: хліб прийняли, значить дівчина погодилась вийти заміж, із хлібом ідуть свататися близькі родичі, заране договоряються, коли прийдуть* (СтЛ); *відкусити хліб* – т с' (Марк, Тер), *мінатися хлібом* – т с' (Білов), *обмінатися (помінатися) хлібом* – т с', *прийняти хліб-сіль* – т с' (Луган, СтЛ), пор.: в етнографічному дослідженні *оставляти хліб, залишити хліб, приймати хліб-сіль* Іваноф, 869, 883, 984; цсл. *хлібперемінити (перемінати, мінати, обмінати, помінати)* 9, 65. Існують вірування про якість хліба, з яким ідуть свататися, способи його розрізання: *Хлібина погана була, зажарена, ріжеться погано. Яка хлібина, таке й життя було. Пополам старалась різати, а як воно засохше, зашкорубле... Вони з таким хлібом прийшли, і життя така була, не дуже...* (Білов); *Хліб нада перерізати рівно пополам, значить житимуть хорошо, еслі чуть більше тудачи сюда, то вже не дуже* (Білов).

Автори «Фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу» зібрили екстралінгвальну інформацію щодо весільнообрядових висловів з компонентом *хліб*. *Перерізати хліб* означає посвататися; так роблять, коли молодий забирає молоду додому; дівчина пригощає свекра й свекруху й називає їх мамою й татом, так само робить і хлопець; батьки молодих мінються хлібом і надкушують його; це означає поділити щастя на двох; символізує відхід від батьків, одна половина й друга несуть мир у дві сім'ї батьків дівчини й хлопця УВДС, 242 – 243.

Згадані вирази із загальним значенням «дати згоду на одруження» позначають дії, пов'язані з обрядовим *хлібом* – «символом розмноження» (І. Огієнко), ознакою добробуту, продовження роду, благополуччя,

«при цьому його утилітарна функція відходить на другий план, пріоритетною стає знакова, символічна» ССКУ, 228 . Дослідник східнослов'янської обрядовості Д. Зеленин говорить про звичай *обмена хлібами*, коли сватам дають хліб, а вони дарують господарям принесену з собою горілку 4, 334 . Такий звичай, імовірно, спричинив появу ФО *зати́ти діло* «відзначати сватання в домі дівчини» (Гарас), *почина́ти випивати* т с' (Білов), *випити за добре діло* т с' (СтЛ), *пропи́ти дочку* Иванов, 962 , *сватанку випивати, згодну випивати, сватання обмивати* т с' 6, 61 , *полити сватання* «випити горілки на знак остаточної згоди батьківдівчини на шлюб» (Бар, Мус), *закрі́пити сватання* т с' (Бар).

Іншим атрибутом весільної обрядовості є *рушник* «символ злагоди, подружньої вірності» Войт, 452 . Міфологічні стереотипи свідомості, ужиткова культура зберігають уявлення про *рушник* як невід'ємний елемент оздоблення інтер'єру, обов'язковий елемент родинних ритуалів і свят (народження, весілля, похорону). *Рушник* був «провісником, освячувачем, а отже, символом щасливого родинного життя» [3, 157], не випадково фразеологія фіксує практично всі основні кроки до шлюбу саме через ключове слово *рушник*.

У східнословобожанському весіллі *рушник* одночасно означає готовність дівчини до заміжжя, є знаком її згоди на одруження, об'єднання двох родів, символом заміжжя, оберегом 7, 93 . З рушником на якому дівчина розрізає хліб, пов'язані прикмети: *Хліб при сватанні, як положено, лежить на полотенці, а дочка моя з хлібом порізала все полотенце, то погано не житимуть. Так і вийшло, за неділю до свадьби розійшлись, свадьбу одмінили: сама ж свою дорогу порізала* (Білов).

У досліджуваному ареалі зафіксовано вирази *прийти (вернутися) з рушниками, приходити (вертатися) з рушниками* «отримати згоду на одруження» (Білов, Марк), *давати (подавати) рушники, в'язати (пов'язати) рушники* «дати згоду на одруження» (Воев, Кам'ян, Кур), *перев'язати рушниками* т с' (Білов, Нижб), *в'язати сватів рушниками* т с' (Білов): *Сина коли женили, ще біднувало жили, то ніяких*

особих діл не придержувались: повечеряли своєю сім'єю й усе. А дочок сватали коли, і хлібом мінялися, і сватів рушниками в'язали: усе, як положено (Білов).

В етнорегіональному аспекті є такі пояснення обряду перев'язування: *рушник* має скріпити молодих на довге спільне життя» (Луган); *перев'язування* повинно забезпечити злагоду, достаток» (Лут);

перев'язані рушниками мають бути вірними одне одному» (СтЛ); *перев'язування* засвідчує об'єднання двох родів» (Мілов), жартівливе – *сватів перев'язують, щоб не втекли* (Шульг). Символічне перев'язування зберігає архаїчно-обрядовий смисл давніх традицій, коли свати уособлювали мисливців, які полювали на дівчину, а *зв'язати* означало знешкодити (Д. Зеленин). Рідше сватів перев'язували *хусткою (платком)*. Дівчина могла власноруч *перев'язати хусткою* руку молодого, *прив'язати до себе* (Марк). *Платок* (як і *рушник*) виконував функцію «зв'язку в об'єднувальних обрядах у всіх східних слов'ян» 8, [79 , по]. цсл. *перев'язати (в'язати) рушниками, рушники пов'язати, в'язати хустку* 9, 66]. Дівні регіональні джерела також подають інформацію про обрядодію перев'язування: дівчина підносить на дерев'яній тарілці кожному із сватів *по довгому полотняному рушнику*, вишитому заплоччю, а іноді шовком або золотом, на знак згоди на їхні пропозиції 5, 68 – 69 , дівчата сватам *хустки діють*, якщо згодні ЖивР, 50 , молода *подає старостам рушники*, а подруга перев'язує їм руки; молодому *перев'язує руку шовковим платком* сама молода 2, 393 , на знак згоди батьків нареченої *дівчина подає рушники* 1, 96 , *затикає хустку за пояс* нареченому 10, 94 або *підносить платок* чи *з'ягає платок за пояс* жениху Иванов, 871 .

Згоду на одруження під час сватання у фразеології східнословобожанських говірок відображають також вислови з компонентом *рука*: *руки зв'язати (зав'язати)* (Бонд, Воев), *руки скріпити* (Білов, Марк). Ця символіка не випадкова, оскільки «дві з'єднані руки уособлюють містичний шлюб» (ССКУ, 184) Пор. вислови: цсл. *пов'язати руки* Ф, 66] зволін. *приби́ти ру́ку* «зсватати дівчину» [Арк, 121], загальновідомий рос. *дать руку* «погодитися вийти заміж», болг. *дам ръката си*, досл. «дати свою руку» (ФРФС, 506).

Отже, етнокультурне підґрунтя ідіоматики вдалого сватання як складника весільної обрядовості східнословобожанських говірок поєднує відгомін давніх весільних обрядів і традицій, фіксує різноманітні зміни в традиційному українському весільному обряді, пов'язані з різними соціально-економічними, міграційними, урбаністичними чинниками. Етнофрази весільної обрядовості містять збережені мовцями ареалу канони весільних церемоній як відображення досвіду попередніх поколінь.

Традиційна весільна обрядовість дає змогу розглядати її фразеологічну репрезентацію як доволі логічну систему вербальних характеристик відповідних обрядодій. Семантика й структура обрядових фразеологізмів східнословобожанських говірок є схожими із семантикою й структурою відповідних висловів, що побутують в інших українських ареалах, східнослов'янському діалектному мовленні, що свідчить про давність традицій та їхньої фразеологічної вербалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края / В. А. Бабенко. – Екатеринославль : Тип. губерн. земства, 1905. 402 с.
2. Грінченко Б. Д. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії / Б. Д. Грінченко // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. К. : Наук. думка, 1970. Кн. 1. С. 393 – 411.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. К. : Довіра, 2007. 262 с.
4. Зеленин Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 507 с.
5. Калиновський Г. Опис весільних українських простонародних обрядів / Г. Калиновський // Весілля : у 2 кн. / упорядкув. текстів, прим. М. М. Шубравської. К. : Наук. думка, 1970. Кн. 1. С. 67 – 74.

6. Карлова Н. М. Весільний обряд на Луганщині і його відбиття у фразеології / Н. М. Карлова // Образне слово Луганщини : тези IV регіон. наук.-практ. конф. з укр. мови / за ред. проф. В. Д. Ужченка. Вип. 4. Луганськ, 2005. С. 60–62.
7. Магрицька І. В. Символіка тканинних виробів у східнослов'янському весіллі / І. В. Магрицька // Луганщина : етнокультурний вимір. Луганськ, 2001. С. 90–99.
8. Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX н.-XX в. / Г. С. Маслова. М. : Наука, 1984. 216с.
9. Плетнева О. Л. Центрально- та східнослов'янська фразеологія обрядів сватання / О. Л. Плетнева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. № 2. С. 64–73.
10. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / М. Ф. Сумцов ; підготов. тексту й мов. ред. Л. Ушкалова ; слово до читача, приміт. й післямова В. Фрадкіна. Х. : Акта, 2002. 282с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Арк – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся та західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 177 с.
- БРФС Кошелев А. К. Болгарско-русский фразеологический словарь / А. К. Кошелев, М. А. Леонидова. – М. : Рус. яз. ; София : Наука и искусство, 1974. – 635 с.
- Войт Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. К. : Либідь, 2002. 664 с. –
- ЖивР Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / под общ. ред. П. П. Семенова. – Т. 5. Малороссия, Подолия и Вольнь. Полтавская, Черниговская, Волинская, Подольская, Харьковская и Киевская губернии. – Ч. 1. СПб. ; М. : Изд. М. О. Вольфа, 1897. 332 с. –
- Иванов Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии : очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Х., 1898. –Т. I. 1008 с. –
- ССКУ Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. К. : Міленіум, 2002. 260 с.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Бар – Бараниківка Біловодського р-ну, Бахм – Бахмутівка Новоайдарського р-ну, Біллуц – Білолуцьк Новопсковського р-ну, Білов – Біловодськ Біловодського р-ну, Бонд – Бондарівка Марківського р-ну, Воев – Воєводське Троїцького р-ну, Гарас – Гарасимівка Станично-Луганського р-ну, Греч – Гречишкіне Новоайдарського р-ну, Кам'ян – Кам'янка Новопсковського р-ну, Ком-не – Комишне Станично-Луганського р-ну, Кур – Курячівка Білокуракинського р-ну, Луган – Луганськ, Лут – Лутугине Лутугинського р-ну, Марк – Марківка Марківського р-ну, Мілов – Мілове Міловського р-ну, Мус – Мусіївка Міловського р-ну, Нижб – Нижньобараниківка Біловодського р-ну, Сич – Сичанське Марківського р-ну, СтЛ – Станично-Луганське Станично-Луганського р-ну, Тер – Тернівка Марківського р-ну, ЧервЖ – Червоний Жовтень Станично-Луганського р-ну, Чуг – Чугинка Станично-Луганського р-ну, Шульг – Шульгинка Старобільського р-ну.

СКОРочЕННЯ НАЗВ МОВ ТА ГОВІРОК

Болг. – болгарська мова, зволін. – західноволинські говірки, рос. – російська мова, цсл. – центральнослобожанські говірки.

В статье рассмотрена этнокультурная основа формирования фразеологии для обозначения удачного сватанья в украинских восточнослобожанских говорах. Анализ проведен, исходя из устоявшихся обрядовых действий традиционной украинской свадьбы, особенностей местного быта жителей ареала; использованы фразеологические единицы других украинских говоров и славянских языков. Языковой базой исследования стали ареальные фразеологические единицы украинских восточнослобожанских говоров.

Ключевые слова: фразеологическая единица, обряд, этнокультура, восточнослобожанские говоры, свадьба, сватанье.

The article deals with the ethnic cultural basis of phraseology creation to indicate a successful marriage in Sloboda Ukrainian dialects. The analysis was carried out in view of established ordinance of traditional marriage, peculiarities of local ritual life of the living area, there were involved some phraseological units of other Ukrainian dialects and Slavic languages. Language base of research became areal phraseological units of Sloboda Ukrainian dialects.

Key words: phraseological unit, ordinance, ethnoculture, Sloboda Ukrainian dialects, marriage, matchmaking.